

PRIKAZI I RECENZIJE**IKONOGRAFIJA SMRTI, *IKON*, 4 (2011.)**

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2011., 328 str.

Centar za ikonografske studije Filozofskog fakulteta Riječkog sveučilišta pod vodstvom Marine Vicelja-Matijašić iznenađuje upornošću u organiziranju i svakogodišnjem održavanju međunarodnih znanstvenih skupova razlažući prihvatljiva ikonografska pitanja. Uporno i uspješno objavljuje radove tih skupova u skladno uređivanom *Časopisu za ikonografske studije Ikon*. Voditeljica je na samom početku svoje Uvodne riječi napisala: „Smrt je iznimno široka i važna tema u povijesti čovječanstva, koja svoje mjesto nalazi u likovnim prikazima i drugim umjetničkim medijima kroz povijesna razdoblja u različitim ikonografskim inačicama i sadržajima, koji su vezani uz širi sociološki i kulturalni okvir.“ Upozorava na povijesnu promjenu u percepciji i prezentaciji smrti, naravno, u europskoj zapadnoj kulturi, u kasnome srednjem vijeku, kad se smrt iz fenomena općeg i društvenog rituala prenosi u domenu osobnog i subjektivnog trenutka u kojemu se otkriva istinska bit pojedinca. Osnivačica riječkog Centra za ikonografske studije organizirala je i ovaj međunarodni skup funeralne umjetnosti i zatim uredila ovaj broj *Ikona*. Osobitu bi pozornost hrvatski teolozi, a i čitatelji *Riječkog teološkog časopisa*, trebali posvetiti posljednjoj poruci u Uvodnoj riječi kad Marina Vicelja-Matijašić kao urednica naglašava da je „pristup u prezentaciji izabrane teme u IKON-u interdisciplinaran – (jer) znanstvenim i stručnim krugovima želimo pružiti uvid u istraživačke rezultate različitih disciplina te nove spoznaje iz srodnih područja, koja iz vlastitih perspektiva promatraju navedeni sadržaj. Posebno nas zanima dijalog s teološkom misli i teologijom 'slike' na kojoj se velikim dijelom formiraju kriteriji ikonografije i općenito stavovi prema sakralnoj umjetnosti te odnos prema pisanoj riječi kao jednom od osnovnih predložaka ikonografskih motiva.“

U ovom broju *Ikona* objavljeno je 28 radova i jedna recenzija. Šest je hrvatskih znanstvenika objavilo svoje radove. Na početku časopisa rad je Dine Milinovića „Prikazi vezani uza smrt u kasnoj antici (nekoliko primjera iz Salone i Dalmacije),“ (str. 9-17), koji predstavlja i zatim objašnjava prikaze na dva sarkofaga otkrivena u nekropoli Manastirine, sjeverno do drevne Salone. Jedan je poznat kao sarkofag „Dobrog pastira“ i zbog središnjeg motiva najčešće je interpretiran kao kršćanski sarkofag. Drugi je ukrašen verzijom priče o Hipolitu i Fedri što ga čini tipično mitološkim sarkofagom. Oba su sarkofaga s početka 4. stoljeća, tj. iz razdoblja velikih promjena u rimskome svijetu, kad proizvodnja mitoloških sarkofaga ubrzano jenjava, a započinje i jača proizvodnja kršćanskih sarkofaga. Sarkofazi su pronađeni u uskom koridoru tik do bazilike na Manastiranama, podignute u prvoj trećini 5. stoljeća. Kako su bili položeni paralelno jedan uz drugoga, moguća je njihova pripadnost istoj obitelji, a svakako su znak zanimljiva suživota kršćanske i mitološke ikonografije u neposrednoj blizini svetačkoga pokopa. Stoga nameću zanimljiva pitanja o razdoblju kohabitacije religijskih svjetonazora u vremenu rane kristijanizacije i slobodna širenja kršćanstva, ali i općih, zajedničkih vrijednosti koje su dijelili pripadnici lokalnih elita i koje su našle svoj izraz i u dekoraciji groba.

Ivana Prijatelj Pavičić na znanstvenom je skupu predstavila rad „O minijaturama u prijepisu Čistilišta u Kodeksu Bucchia (Buća) iz 1466. godine“ (str. 123-132). Smatra da kodeks pripada kotorskom plemiću Bući, a danas se nalazi u Biblioteci Marciani u Veneciji kao cod. marc. It. XI. 196 (=7577), *Scitture varie di argomento religioso*, Nr. 7577. U kodeks je uvezano nekoliko tekstova različite tematike. Autorica posvećuje pozornost minijaturama koje krase tekst prijepisa Čistilišta sv. Patrika (*La legenda de santo Patrizio el qual tracta della pene del purgatorio et tracta del gaudio delo paradiso ter(r) estro et quello a torvato*). Kako su se do sada istraživači bavili samo tekstualnom analizom ovog kotorskog prijepisa, pretpostavljaju da je riječ o venecijanskome prijevodu čuvane latinske redakcije legende, koja se vezuje uz opata Henryja de Salteryja s početka 13. stoljeća. Autorica pak obrađuje četiri minijature koje ukrašavaju kotorski

prijepis: prikaz grešnika nabodenih na kotač koji se peku na vatri (f. 42v), prikaz stabla s obješenim grešnicima (f. 43r), prikaz dolaska viteza Alviza pred vrata zemaljskoga raja (f. 74v) i prikaz viteza Alviza na rajskoj planini (f. 75r).

Ana Munk u radu „Otjelovljeno blago: funkcija i recepcija figura pokojnika na svetačkim grobnicama u 14. stoljeću u Veneciji“ (str. 193-210) sustavno razlaže pojavu figure pokojnika krajem trinaestoga stoljeća u talijanskoj pogrebnoj skulpturi kao izraz razvijene kulture štovanja svetačkih relikvija u Veneciji. Ta se kultura proširuje i na istočnu obalu Jadrana i njoj pripada figura sv. Šimuna u Zadru s početka četrnaestog stoljeća. Autorica pretpostavlja da je ideja ležeće figure sveca najvjerojatnije proizašla iz rivaliteta Venecije i Zadra za tijelo sveca koje je postalo metaforom za dublja, politička nadmetanja jer u isto je vrijeme kipar Marco Romano isklesao grob sv. Šimuna u crkvi San Simeone Grande u Veneciji.

Škrinji sv. Šimuna pozornost posvećuje i Marijana Kovačević u radu „Sveprisutna smrt u ikonografiji škrinje sv. Šimuna u Zadru“ (str. 211-222), nazivajući ju „remek-djelom europskog gotičkog zlatarstva“. Pripisuje ju zlataru Franji iz Milana koji ju je obogatio izravnim tematiziranjem smrti u različitim prizorima na škrinji. Opravdava originalnost ikonografskog koncepta škrinje i naglašava činjenicu da taj koncept uključuje i aluzije na smrt povijesnih osoba, prikazuje njihovu smrt i oplakuje ih, što predstavlja presedan u povijesti srednjovjekovne umjetnosti. Autorica naglašava da se napose nastoji dovinuti do toga kako su izgledale danas izgubljene figure srebrnih anđela, koji su izvorno nosili škrinju. Zbog toga se usredotočava na talijansku gotičku skulpturu u nastojanju da se, uz pomoć ikonografskog motiva četiriju anđela, što uspješnije uđe u trag zlatarovoju inspiraciji i, naravno, realizaciji.

Zanimljiv je i informativan rad Daniela Premerla „Značenje svečanoga posmrtnoga obreda za cara Franju I. u Bolonji“ (str. 243-256). Pažljivo je i sustavno opisana posmrtna svečanost u čast muža carice Marije Terezije, koju je 1765. organizirao Ilirsko-ugarski kolegij u Bolonji, kojim je upravljao zagrebački kaptol. Povodom te svečanosti Kolegij je izdao knjižicu u kojoj se nalazi grafika kata-

falka (sl. 1), opis posmrtno svečanosti, njezine ikonografije, zatim popis umjetnika i majstora koji su sudjelovali u realizaciji te prigodna propovijed. Knjižica je izdana na latinskom jeziku, ali je u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu sačuvan i jedan opis na talijanskom jeziku. Rad o ovoj posmrtnoj svečanosti važan je i zbog toga što su se u to vrijeme često održavale posmrtno svečanosti kod nas, posebice u Zagrebu i Dubrovniku. Autor posmrtnog katafalka bio je bolonjski umjetnik onoga vremena, Mauro Tesi, a naručitelj rektor Kolegija Ivan Škrgatić. Svečanost je naredio ondašnji zagrebački biskup Franjo Thauszy. Autor naglašava kako je spomenuta knjižica o ovoj posmrtnoj svečanosti najbolji zapis o toj funeralnoj svečanosti, a njezin je rad pak prvi o takvim baroknim svečanostima u hrvatskoj historiografiji.

I objavljeni rad Ane Kaniški „Dva primjera alegorijskog prikaza *Smrt kao kostur* u slikarstvu sjeverozapadne Hrvatske“ (str. 313-318) razotkriva osobitu funeralnu temu iz baroknoga vremena. Autorica upućuje na postojanje dvaju djela s prikazom alegorijskih figura *Smrti kao kostura*. Prvo se nalazi u franjevačkoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Varaždinu, gdje je kapela sv. Josipa potkraj 17. st. likovno i skulpturalno prenamijenjena u grobnicu. Nepoznati je kipar na površini zapadnog zida, ispod galerije, prikazao figure *Smrti kao žeteoca žita* i *Smrti kao kostura sa strijelom i klepsidrom*. Prikazao je *Smrt* s tradicionalnim atributima (strijelom, klepsidrom, krilima, lubanjom ili ružom), ali je slijedio i talijanskog baroknog kipara Giانا Lorenza Berninija koji ih je uveo u funeralnu plastiku naglasivši tako eshatološku pouku i poruku o kratkotrajnosti ljudskoga života. Drugo djelo, na koje autorica upozorava, jest kapela sv. Petra u Gotalovcu koju je oko 1758. dao obnoviti prepošt zagrebačkog kaptola i naslovni beogradski biskup Stjepan Puc. On je, po ženskoj lozi, bio odvjetak plemićke obitelji Gotal koja je izumrla neposredno prije obnove kapele. Puc je stoga dao na atici glavnog oltara sv. Petra prikazati stojeću figuru *Smrti kao kostura*, i to okrunjenu zlatnom krunom, koja raskida grb plemićke obitelji Gotal i time ta alegorijska figura podsjeća na obitelj Gotal, ali i na neizbježnost smrti.

Čitatelje RTČ-a zanimat će i funeralna umjetnost u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini te u Srbiji kao nama bliskom prostoru u kojemu se udomila istočnocrkvena umjetnost. Dubravko Lovrenović u radu „Bosanska 'škola smrti': interkonfesionalnost stećaka“ (str. 59-72) suočava se s fenomenom stećaka u Bosni i Hercegovini. Kratku recenziju o njegovoj knjizi *Medieval Tombstones and Graveyards of Bosnia and Hum* (Rabić, Sarajevo, 2010.) priredio je za *Ikon* Enver Kazaz (319, 320) koji upozorava da je Lovrenović studentski obradio fenomen stećaka. On tvrdi da su stećke podizali kao nadgrobne spomenike katolici, bosanski krstjani i pravoslavni kršćani. Smatra otvorenim pitanjem kojoj su od triju kršćanskih konfesija pripadali sačuvani stećci. Smatra da su najviši društveni slojevi svih triju konfesija koristili stećke, premda su kod pogrebnih svečanosti koristili vlastite pogrebne obrasce. Posebno naglašava kako je raširenost stećaka od jadranske obale i zaleđa do rijeke Drine, uključujući i zapadnu Srbiju, predstavljala kulturološki kompaktnu cjelinu.

Branislav Cvetković u izvrsno i cjelovito pisanom prilogu obrađuje pitanje ikonografije smrti pod naslovom „Živi (i) mrtvaci: prikazi smrti u Bizantu i na Balkanu“. Svoja istraživanja posvećuje tipološkom opsegu i raznovrsnom korpusu slika smrti u bizantskoj i srednjovjekovnoj umjetnosti Balkana, i to s ciljem da se ukaže na znatnu raznolikost primjera i njihovu semantičku višeslojnost. Takvo motrište proučavanja omogućilo mu je konstatirati kako ikonografija smrti ne uključuje samo slike umrlih osoba već i niz bogoslovno utemeljenih prikaza u vezi s općom vjerom u uskrsnuće i spasenje, zasnovanom na uvjerenju čovjeka srednjega vijeka kako smrt nije kraj već samo promjena života te neka vrsta putovanja. Pritom je autor analizirao manje poznate primjere ili one tek otkrivene u srednjovjekovnim kodeksima i u manastirima Krepičevac, Veluč, Hilandar, Dečani, Mileševa, Sv. Katarina na Sinaju i u patrijaršiji u Peći; drugim je primjerima dao novo tumačenje. Svetlana Smolčić Makuljević u svom prilogu „Smrt u vizualnoj kulturi Balkana u srednjem vijeku“ analizira freske iz manastira Treskavac i manastira Lesnovo. To su slike mučenja i stradanja svetaca i svetica s jasnom porukom o spasenjskoj vrijednosti tog mučenja koje je prikazano u

---

prizorima stravičnih tortura. Oba spomenuta priloga u četvrtom broju *Ikona* imaju i bogat slikovni prilog.

Franjo Emanuel Hoško